

YURTDIŞI YAŞANTISI VE İNSAN DOĞASI ANLAYIŞI

Prof. Dr. Ali DÖNMEZ

Almanya'ya iŐiçi göndermeye baŐladığımız yıllarda, uzun süreler orada kalıp çalıştıktan sonra bu insanların deđiŐmiŐ ve daha AvrupalılaŐmıŐ bir kafa ve düşünce yapısı ile yurda geri dönecekleri ve belki de bu yüzden uyumsuzluk çekecekleri beklentisi vardı. Özellikle Almanya ve genel olarak Avrupa'ya giden işçilerin buldukları ülke insanları ile yakın ilişkileri sonucu beklenebilecek değişiklikler arasında en önemlileri olarak ailede saygı ilişkileri, insan hakları ve demokratik kurumlara ilişkin tutumlar, ahlâk anlayışı, genel olarak dünya görüşü, kadınlara karşı tutumlar, genel olarak insan doğası anlayışı v.b. sayılabilir. Bu alanlarda görülebilecek belirgin değişikliklerin özellikle ikinci kuŐakta yani işçi çocuklarında ciddi ve uzun süreli uyumsuzluklara yol açması gerçeki olarak beklenebilirdi. Çünkü düşünce yapısında böyle deđiŐikliklerle yurda dönen işçiler ve onların çocukları burada mutlu olamayacak sürekli alıştıkları yeni kültürün özlemini çekeceklerdi.

Son yıllarda, gerek gazete, dergi, kitap gibi yazılı gerekse radyo, televizyon gibi görsel-iŐitsel yayın araçlarında sık sık Avrupa'dan kesin dönüş yapan iŐçilere ve özellikle de bunların çocuklarına ilişkin uyum sorunlarından söz edilmektedir. Uyum sorunlarından söz etmenin altında ise genellikle deđiŐiklik varsayımı yatmaktadır. Buna göre, ya yurt dışına gidip uzunca bir süre orada yaşayan insanlar bazı bakımlardan deđiŐmiŐlerdir, ya onlar dışarda iken geride bıraktıkları ülke ve insanların da deđiŐmeler olmuŐtur, ya da bunların her ikisi birden olmuŐtur ki, yurda dönüşte yeni bir durumdan dolayısıyla da bu duruma uyum sorunlarından söz edilebilsin. DeđiŐiklikse sosyal, psikolojik, ekonomik ve benzeri değişik alanlardan birinde ya da birkaçında birden olabilir. Ülkemizde son 25 yıl içerisinde gözlenen değişiklikler Avrupa'dan dönen işçiler ve çocuklarında uyumsuzluklara yol açacak yönde ve düzeyde değildir. Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girme girişimleri de göz önüne alınırsa, gözlenen değişikliklerin pek çoğu Avrupa'da uzunca bir süre bulunmuş kişilerin zaten alışık olmaları beklenen değişikliklerdir. Diğer

bir deyişle, ülkemizde son 25 yıl içinde görülen değişiklikler, özellikle de ekonomik ve sosyal alandakiler Avrupa'yı bilen insanları şaşkırtacak düzeyde beklenmedik değişiklikler değildir. Bu durumda, uyum gerektirecek değişiklikler olarak geriye, dışarda buldukları süre içinde bu insanların kendilerinde oluşan değişiklikler, özellikle de uzun süreli değişiklikler kalmaktadır. Belki de bu yüzden, Almanya'dan ya da genel olarak Avrupa'dan dönen işçi çocuklarının uyum sorunlarından söz edildiğinde, genelde yurt dışında buldukları süre içinde bu insanların değişik bakımlardan değiştikleri varsayılmaktadır. Kuşkusuz, bu değişikliklerden bir hölümü de sosyal, psikolojik ya da daha doğru bir deyimle sosyal psikolojik değişikliklerdir. Kağıtçıbaşı (1975) bir yıl süre ile A.B.D. ye giderek orada Amerika'lı aileler yanında kalan bir grup lise son sınıf öğrencisinin dünya zihniyeti, yetkecilik, dini ideoloji gibi tutumlarında dış ülke yaşantısı sonucu olarak bazı değişiklikler bulduğu bir araştırmanın sonunda aşağıdaki belirlemeyi yapmaktadır.

... Bütün bu tutum değişmelerinin nedenini ararken şimdiye kadar genel olarak belirttiğimiz dış ülke yaşantısının değerlendirilmesi sonucunda da görüldüğü gibi, yakın kişilerarası ilişkiler içeren olumlu bir yurt dışı yaşantısı burada söz konusudur. Literatürde sık sık belirtildiği gibi, (...) bu tür bir yaşantının kişinin uyumunu kolaylaştırıcı ve yeni tecrübelerinden tam anlamıyla yararlanmasını sağlayıcı bir etkisi vardır. Çünkü kişi sevildiği ve kabul edildiği bir ortamda, statü eksilmesi tehlikesiyle karşı karşıya olmadığından, kendini savunma gereğini duymayacaktır. Böylece, yeni tecrübelerle karşı kapalı olmayacak, onlardan kendi kişisel gelişmesi ve genel eğitimi için yararlanabilecektir. Demek ki, yukarıda sözü edilen araştırmalarda öne sürülen yurt dışı yaşantısının kişide etkili tutum değişimi ve olumlu gelişme sağlaması için, bu yaşantının genellikle olumlu olması, yakın kişilerarası ilişkiler içermesi ve kişinin yaşantısından memnun olması gereği araştırmanın sonuçları ile desteklenmiştir (s. 234-235).

Buradan da anlaşılacağı gibi, bir dış ülkede uzunca bir süre yaşayan insanların tutum, anlayış, ve ideolojilerinde değişmelerin olabilmesi için, bu insanların buldukları dış ülke insanları tarafından sevilip kabul edilmeleri, onlarla yakın kişilerarası ilişkilere girmeleri, onları sevmeleri ve genel olarak olumlu bir dış ülke yaşantısı geçirmeleri gerekmektedir. Avrupa'dan özellikle de Almanya'dan kesin dönüş yapan Türk işçileri ve çocukları içinse bunun genelde gerçekleşmediği söylenebilir.

(Armaner, 1982; Teber, 1980; Hujanen, 1984); Suziki, 1976; Mushaber, 1985; Kağıtçıbaşı, 1983; Simovici, 1968; Azmaz, 1980; Köksal, 1986). Özellikle dazlak saldırılarının artması, "Türkler dıŐarı" gibi Türk iŐilerinin Almanya'da istenmediklerinin ifadesi olan sloganların giderek daha fazla duyulur olması ve yabancılara karşı ırkçı siyasal partilerin son yıllarda güçlenmeleri ve bütün bunların temelinde yattığı varsayılan ekonomik sıkıntılar nedeniyle, Avrupa  lkelerinin artık Türk iŐilerine eskisi kadar gereksinim duymamaları sonucu Avrupa  lkelerinde yerlilerle Türk iŐileri arasında karşılıklı saygı, sevgi ve güvene dayalı kişilerarası ilişkiler kurulamamaktadır (K đıtçıbaŐı, 1983; Hujanen, 1984; Mushaber, 1985).

İlgili Yazın

Almanya'da ya da genel olarak yurt dışında halen çalıŐmakta olan ya da ülkeye kesin dönüş yapmıŐ Türk iŐileri ve bunların çocukları ile ilgili çok sayıda araştırma yoktur. Yapılan çalıŐmaların önemli sayılabilecek bir bölümü psikologlar tarafından değil, sosyologlar tarafından yapılmıŐtır. Burada bunlardan bazılarına değinilecektir.

Yasa (1979) Almanya'dan dönmüş ya da dönmemiŐ olan ve "Alamancı Aile" adını verdiği ailelerle yurt dışına çıkmamıŐ denklelerini karŐılaŐtırdığı oldukça kapsamlı bir çalışmada, ikincilerle karşılaştırmalı olarak birinci grup ailelerde bazı deđiŐmeler saptamıŐtır. Bu değişiklikler daha çok evlerin döŐenmesi, mutfak donanımı, g steriŐci tüketim, eski iÇ çeŐidini deđiŐtirme, giyim-kuşam ve temizlik alışkanlıkları gibi alanlarda yođunlaŐmaktadır. Ancak, Yasa'nın çalıŐması 1979 tarihlidir ve bugüne kadar geçen 12 yıl içerisinde Türkiye'de görülen gelişme ve deđiŐmeler "Alamancı Aile" ile alamancı olmayan aile arasında gözlenen böylesi farkları büyük ölçüde ortadan kaldırmıŐa benzemektedir. Örneğin, eskiden genellikle bir alamancıyı giyiminden tanımak olası iken bugün bu mümkün olmamaktadır. Eskiden Türkiye'nin kırsal kesimlerinde çamaŐır kaynatılmıŐ k ll  su ile yıkanırken bugün belki dünyanın her yerinde olduğu gibi deterjanla yıkanmaktadır. Buz dolabı hemen her eve girmiŐtir. Evlerin döŐenmesi bakımından da alamancı aile ile alamancı olmayan aile arasındaki farklar büyük ölçüde ortadan kalkmıŐtır.

Gitmez (1983) Almanya'dan dönenlerin % 49.6'sının köylerde, % 35'inin il merkezlerinde ve % 15.4'ünün de ilçelerde oturduklarını, genellikle köyden gidenlerin köye, ilden gidenlerin ile döndüklerini saptayarak Őu belirlemeyi yapmaktadır:

Kırsal değerlere bağlı olan ve salt ekonomik bir sıçrama yapabilmek üzere yurt dışına giden bu kesim, yurt dışında uyumlu bir yaşam düzeni kuramamış, kendini geliştirememiş ve kötü koşullarda, düşük biriktirimlerle yurda dönmüştür. Yurt dışındaki olumsuz koşullara salt dönüşte kazanacağı ekonomik ve toplumsal sıçrama yapma fırsatı özlemleriyle katlanmıştır. Bu sıçramayı yapabileceği, kendini kanıtlayabileceği tek çevre bildiği kır çevresidir. Öte yandan, bilinmez kentlerde bilinmez biri olmaktansa, tanıdığı bildiği çevrede saygı görebileceği bir konumu yeğlemekte ve dönüşünü eski yöresine yapmaktadır (s. 248-249).

Güven (1985) yurt dışına giden işçilerle ilgili olarak aşağıdaki varsayımlardan hiç birinin gerçekleşmediğini ileri sürmektedir:

1. Yurt dışına göç etmiş olan işçilerin endüstri çevresinde kazandıkları deneyimler, onların ülkelerine döndüklerinde ulusal endüstriye kolaylıkla uyumlarını sağlayacaktır.

2. Bu işçilerin dış ülkelerde geçirdikleri süreler, olağanüstü ve verimli bir staj dönemi işlevi görecektir.

3. Yurda dönen işçiler insan gücü ihraç eden ülkelerin ekonomileri çerçevesinde yapıcı bir rol oynamak suretiyle, ulusal işçi sınıfı ile kolayca bütünleşip, bu sınıfın önderliğini yapacaktır.

Güven ayrıca, yurda dönen ikinci kuşakla (bu çalışmanın konusudur) ilgili araştırmaların yok denecek kadar az olduğunu ve ilk bakışta bu kuşağın yurt dışına çıkmadan önceki birinci kuşağın durumuna göre daha şanslı bir konumda olduğunu sanılabileceğini, ancak bunun doğru olmadığını belirtmektedir.

Batı Avrupa'da göçmenlerin hemen her ülkede en az itibarlı konut alanlarında ve kendileriyle aynı işi yapan ya da aynı gelir düzeyindeki yerli nüfustan tamamen ayrı alanlarda yaşadıklarını birçok araştırma ortaya koymaktadır. Federal Almanya'da yalnız yaşayan göçmenler için işyerlerinin sağladığı, genellikle çok kalabalık ve yerli nüfustan yalıtılmış yatakhaneler geçici konut işlevini görürken, aileleriyle birlikte yaşayan göçmen işçiler özel konut piyasası içinde kendilerine yer bulmak zorundadırlar. Bu göçmen işçi grupları ya terkedilmiş eski konutlarda, ya da halen kullanılan konutların çatı ve bodrumlarında yaşamaktadırlar (Köksal, 1986).

Toplumsal yapıya sonradan katılan düşük statülü, göçmen işçi gruplarının bu düşük toplumsal konumlarının sürmesinde etkili olan yönet-

sel-yasal mekanizmalar kimi zaman açık yasal engeller olarak belirginleşmekte, kimi zamansa açık olmayan ancak seçici olarak işleyen gizli ayrımcılık uygulamaları haline dönüşmektedir (Köksal, 1986).

Toplumsal olarak farklı konumda olan bu grupların, kent içinde fiziksel olarak da özel bir mekanda yoğunlaşarak yaşamlarını sürdürmelerinde, bu ayrımcılık uygulamalarını toplumsal düzeyde destekleyici bir diğer mekanizma da bu grupların en çok algılanan özelliklerinin ön plâna çıkarak oluşturduğu toplumsal imaja bağlı olarak toplumun diğer kesimlerinde oluşan olumsuz önyargı ve ayırdetme-dışlama mekanizmalarıdır. Bu düşük toplumsal konumlu gruplar kimi zaman dinleri, kimi zaman dilleri, kimi zaman derilerinin rengi, kimi zaman geldikleri toplumun kültürel birikimlerini yansıtan giyimleri, yeme-içme alışkanlıkları ve yaşam biçimleri bakımından sonradan katıldıkları ya da göç ettikleri toplumun genelinden ayırdedilebilir bazı özelliklere sahiptirler. Bu gruplarda ayrıca bir içe kapanma eğilimi de vardır (Köksal, 1986).

İngilteredeki kır kökenli Pakistanlı göçmenler üzerinde bir araştırma yapan Anwar'ın (1979, s. 185-212 ve 219) "Geri Dönme Miti" adını verdiği sürekli ve canlı bir geri dönme beklentisi Türklerde de açık bir biçimde gözlenmekte ve onların yalıtılmışlıklarına katkıda bulunmaktadır.

Köksal İsveç'te Stockholm'un merkezine 12 km uzaklıkta Türklerin yoğun olarak yaşadığı Rinkeby gecekondu bölgesinde yaptığı araştırmanın sonuçları olarak buradaki Türk işçilerinin kendi aralarında çok yoğun ilişkiler geliştirdiklerini, özellikle yerlilerle ilişkilere kapalı olduklarını, "İsveç'te hiç yabancı yani Türk olmayan arkadaşınız var mı?" sorusuna çok az kişinin olumlu yanıt verdiğini, aynı gecekondu bölgesinde yaşayan diğer yabancı etnik gruplarla bile yakın ilişkiye girmediklerini, Rinkeby'nin yerli halkı tarafından karakafalıların köyü olarak bilindiğini belirtmekte ve şöyle devam etmektedir: "Bu getto alanında yaşayan Türkler, tıpkı diğer göçmen grupları gibi kendilerine özgü içe kapalı bir iç yaşam oluşturmuşlar ve içe kapalı bir biçimde yaşamaktadırlar. Rinkeby'deki Türkler'in iç yaşamı, burada yaşayan Türk grubuyla sınırlı kalan ve Türkiye ile sürekli devam eden ilişkiler biçiminde şekillenmiştir. Kentin diğer kesimleriyle ilişkileri çok sınırlıdır. Dış dünya ile doğrudan ilişki kurdukları en önemli alan olan çalışma yaşamları ile ilgili beklentileri düşük ve sınırlıdır." (s. 177). Ayrıca, Köksal'a göre bu grup, geri dönme niyetini sürekli olarak canlı tutmakta ve biraz da bu nedenle, kendilerini Türkiye'deki tanıdıkları ile karşılaştırmaktadırlar, yerli denklere ile değil.

Halen Almanya'da bulunan ve bir süre orada çalıştıktan sonra ülkeye geri dönen işçiler ve çocukları üzerinde oldukça çok şey yazılıp söylenmekte, bazı araştırmalar da yapılmaktadır. Ancak, bunlar genelde sosyolojik ve eğitimseldirler. Psikolojik ya da sosyal psikolojik olanları çok azdır. Uzunca bir süre bir dış ülkede yaşayıp geri dönen bu insanlarda psikolojik ya da sosyal psikolojik açıdan oldukça sürekli bazı değişiklikler olmakta mıdır? Örneğin, bu insanların ahlâk anlayışlarında, kadına ilişkin tutumlarında, cinslerarası ilişkilere, insan haklarına, demokratik kurumlara ilişkin tutumlarında, genel olarak dünya görüşlerinde, genel olarak insan anlayışlarında köklü değişiklikler olmakta mıdır?

Kağıtçıbaşı (1972) A.B.D. ile kültürel değişim anlaşması çerçevesinde A.B.D.'ye gönderilip orada bir yıl Amerikalı aileler yanında kaldıktan sonra ülkeye dönen lise III. sınıf öğrencilerini Türkiye'de kalan denkları ile karşılaştırmıştır. Bu öğrencilerin ailelerine bağlılıklarında azalma, yurtseverliklerinde ve içten denetime inançlarında artışlar gözlenmiştir. Ancak, bu öğrencilerle Almanya'dan dönen işçi çocukları arasında önemli farklılıklar vardır.

Tezcan (1987) bir araştırmasında Almanya'dan dönen işçi çocuklarının % 86.6'sının anababaları ile iyi ya da çok iyi anlaştıklarını (% 47'si çok iyi) ortaya çıkarmıştır. Ankara'daki 30 liseden 326 öğrenci üzerinde yapılan söz konusu çalışmada Almanya'dan dönen işçi çocukları Almanlar'ın birinci derecede sevmedikleri yönü olarak Türk düşmanlığını (% 55) belirtmişlerdir. İkinci olarak kadın erkek ilişkilerindeki serbestliği, üçüncü olarak da arkadaşlık ve dostluk bağlarının zayıflığını belirtmişlerdir. Ayrıca denekler, anababalarının en çok arkadaş seçimine karıştıklarını belirtmişlerdir.

Bir dış ülkede uzunca sayılabilecek bir süre yaşamının bireyin tutum, davranış ve algularında değişikliklere yol açması bazı etmenlere bağlıdır. Bu etmenlerden biri, kişinin genellikle yeni toplumun merkezinde değil, kenarında yani marjinal yaşamasıdır. Bir toplumun merkezinde sosyal öğrenme sürecinin daha kolay işlediği ve dolayısıyla, böyle bir öğrenme sonucu olan değişikliklerin daha fazla görüleceği söylenebilir. Diğer ise, kişinin daha önceki öğrenmelerinin farklı bir kültürde olması durumudur. Böylece, daha önce öğrenilmiş bazı simge ve güdüler, kişinin kültürüne uymadığı için yeni toplumdaki öğrenmelerde kullanılamaz.

Yabancı bir ũlkede toplumsal öğrenmenin ũç çeőidinden söz edilebilir: Güzlem, katılma ve doğrudan iletiőim yolu ile öğrenme. Öyle görũlũyor ki, Avrupa'daki gũçmen Tũrk işçileri için değişik nedenlerle bunlardan hiç biri yeni kũltũrũn öğrenilip benimsenmesinde içe yaramamaktadır.

Hofman ve Sak (1969), İsrail'de yapmıő oldukları bir araştırmada kamplarda kalan yabancıardan ev sahibi grupla en fazla ilişki kuranların ev sahibi ũlkeye karşı en olumlu tutumlara sahip olduklarını gũrmũőlerdir. Kũltũrel farklılıkların bũyũk olduğu durumlarda kişinin yeni çevresine uyumu zorlaőmaktadır (Seth, 1961).

Kelman'a (1962) gũre, eğer dış ũlke yaşantısı ev sahibi ũlke hakkında yeni bilgileri bu ũlkenin insanları ile olumlu ilişkileri çerçevesinde sağlarsa, kişinin olumlu tutum geliőtirme olasılığını arttırmıő olur. Almanya'daki Tũrk işçileri için bu koőulun gerçekleşmediği bellidir. Gerek kũltũr farklılığı, gerekse ekonomik sıkıntılar ve dil bilmeme Tũrk gũçmen işçilerin yerlilerle olumlu ilişkilere girmelerini bũyũk ölçũde engellemektedir. Morris (1960) dili iyi bilme ile genel uyum dũzeyi arasında olumlu bir ilişki bulmuőtur.

Kađıtbaőı'nın (1975) aktardığına gũre bir çok araştırma (Smith, 1954; Useem, ve Useem, 1955; Pool, 1958; İsaacs, 1961) dış ũlke yaşantısı sonucu kişinin kendi ũlkesini daha iyi anladığı ve takdir ettiğini ve kendi kũltũrũnũn değerlerine daha gũclũ bağlandığı göstermiştir. Yurt dışında kendisini, ister istemez, ũlkesinin temsilcisi olarak gũren kişi ũlkesinin eőtirli yũnlerini savunurken kendisini de etkilemektedir. Tũrk işçilerinin bu durumda olduğu rahatlıkla sũylenabilir. Yazın ve gũzlemlerden anlaőılabildiđi kadarı ile Almanya'daki Tũrk işçileri manevi değerlere daha çok bağlanmakta, sosyalleőme sırasında zaten kazanılmakta olan bu yũndeki eğilim belki orada bu eğilimdeki derneklerin de etkisiyle daha da gũçlenmektedir. Almanya'da "yabancılaőmamak", daha açık bir deyimle "gāvurlaőmamak" yani kũltũrel değişime uğramamak çabası ve diğer bazı etkiler işçilerin manevi değerlere daha gũclũ sarılıyor olmasına neden olabilir.

Bir araştırmada (Dũkmen, 1990) Almanya'ya gitmemiőtirle karşılaştırıldığında Almanya'dan dũnenler hem kũyde ve hem de kentte daha geleneksel bulunmuőturlardır. Araőtirmacıya gũre, bu sonuç ũ biçimde açıklanabilir: (1) Almanya Tũrk iőçilerini gelenekselleőtirmiőtir; (2) Almanya'ya gidenler zaten geleneksellikleri ağır basan kiőilerdir ve Almanya onları biraz deđiőtirmiőtir bile olsa, geleneksellikleri temelden deđiőt-

memiştir; (3) Türkiye’de modernleşme çabaları o kadar güçlü ve yaygındır ki, Almanya’dan dönenlerle karşılaştırıldığında gitmeyenler daha fazla modernleşmişlerdir.

Araştırmacıya göre bu üç açıklama da geçerli olabilir. Yukarıda belirtildiği gibi, Türk işçileri Almanya’da manevi değerlere daha çok bağlanmaktadırlar. Kapalı bir topluluk olarak yaşadıkları ve oranın kültürüne de giremedikleri için ülkeden götördükleri değerlere daha sıkı sarılmaktadırlar. Kültürel açıdan değişme, özünden sapma kaygısı, Almanya’ya para kazanmak için geldikleri ve yurda dönecekleri gerçeğinden kopmama çabası Türk işçilerin kendi içlerine kapalı, Türk kültürünün norm ve değerleri ile yoğun bir biçimde örülü bir dünyada yaşamaya itmektedir. Bu dünyada değişme, ancak üst baş almak, evi döşemek, mal ve para biriktirmekle sınırlıdır. Modernleşme doğrultusunda Almanlar’dan alınabilecek her şey normlardan sapma, özü yitirme olarak görülebilir ve bu korku gelenekselliği pekiştiriyor olabilir. Almanya’da çalışanlar “kültürel değişime” uğramamak yurda döndüklerinde garipsenmek için gittikleri noktada kalma savaşı verirken geride bıraktıkları Türkiye gelişmiş ve değişmiştir. Almanya’dan dönenlerin oraya hiç gitmemişlerden daha geleneksel olmalarının diğer bir nedeni de, ülkedeki eski çevreleri tarafından horlanmamak, Almanlaşmış görünmemek, ve dışlanmamak için yurda döndüklerinde geleneksel yaşama biçimine daha sıkı sarılmaları olabilir.

Inceoğlu ve Erkman (1985) her biri 40 erkek ve 40 kızdan oluşan üç grup denek üzerinde bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmadaki gruplardan biri yurt dışından kesin dönüş yapan ve İstanbul’daki bir anadolu lisesine devam eden ikinci kuşak gençlerden; ikinci grup, Türkiye’de yetişmiş normal eğitim veren bir devlet lisesine devam eden gençlerden; üçüncü grup da, Türkiye’de yetişmiş Almanca öğretim yapan bir anadolu lisesine devam eden gençlerden oluşmuştur. Bu gruplar Edwards Kişisel Tercih Envanteri ile belirlenen 15 kişilik değişkeni (başarı, uyarlılık, düzen, gösteriş, özerklik, yakınlık, duyguları açıklama, ilgi görme, başatlık, kendini suçlama, ilgi-sevgi gösterme, değişikliklik, sebat, karşı cinsle ilişkiler saldırganlık) açısından karşılaştırılmıştır. Sonuçlar yurt dışında yetişen gençlerle yurtda yetişen gençler arasında kişilik değişkenleri açısından bir farklılığın bulunmadığını göstermiştir.

Inceoğlu, Erkman ve Aytar bir başka çalışmada, “Bir başka kültürde uzun süre bulunan anne ve babaların aile yaşamı ve çocuk yetiştirme tutumlarında değişiklikler olmuş mudur?” sorusuna yanıt aramışlardır. Araştırmada 1984 yılında yurda dönen 35 anababadan oluşan ve eğitim

düzeıı bakımından ilk gruba benzer yurt dışına gitmemiş bir grup üzerinde çalıŐılmıŐtır. Üçüncü bir grup ise gene yurt dışına çıkmamıŐ ama eğitim düzeıı daha yüksek bir gruptur. Çalışmada aile yaşamı ve ocuk yetiştirme tutumlarını araŐtırmak üzere Schaefer ve Bell (1958) tarafından geliŐtirilen ve LeComte ve arkadaşları tarafından eviri ve uyarılması yapılan "Aile Yaşamı ve ocuk Yetiştirme Tutumları Ölçeği (PARI)" kullanılmıştır.

Sonuçlar yurt dışından dönen grupla, eğitim düzeıı bu grubunkine eŐit yurt dışına gitmemiş grup arasında beş deđiŐkenenden üçü bakımından anlamlı bir fark bulunmadığını göstermiştir. İki grup arasında farklılıkların bulunduğu deđiŐkenler aŐırı koruyucu annelik, ve karı-koca geçim-sizliğinin ocuk yetiŐtirmedeki rolüdür. İki grup arasında farklılıkların bulunmadığı deđiŐkenler ise demokratik tutumlar, ev kadınlığını reddetme, baskı ve disiplindir. Özellikle demokratik tutumlar, baskı ve disiplin değişkenleri bakımından Almanya'dan dönenlerle oraya hiç gitmemiŐler arasında bir farklılaŐmanın olmaması çok anlamlıdır.

Bu alıŐma yurt dışı yaşantısı sonucu beklenebilecek değişikliklerden yalnızca biri ile ilgilidir. Bu da insan doğası felsefesinde değişikliklerdir. Avrupa'ya giden Türk işçilerinin geri dönen çocuklarının insan doğası felsefelerinde yurt dışına gitmemiş denkleri ile karşılaştırıldığında, bir deđiŐiklik olmuş mudur?

Azmaz'a (1980) göre, Türk işçileri yurda dönüşten sonra yeniden uyum için özel çaba harcamak zorunda kalmayacaklardır çünkü düşünce yapısı olarak ülkelerini hiç bir zaman terketmemiŐlerdir.

Özetle, öyle görölüyor ki, bir dış ülkeye gidip uzunca bir süre orada yaŐamanın demokratik tutumlar, genel olarak dünyaya bakıŐ, insan doğası anlayışı, kadınlara karşı tutumlar, ahlâk anlayışı, ideoloji ve benzerlerinde köklü ve kalıcı değişikliklere yol açabilmesi bazı koşullara bağlıdır. Avrupa'ya giden Türk işçileri ve çocukları içinse bu koŐulların gerçekleşmediği görölmektedir.

Dolayısıyla, eldeki kanıtlar ilk bakışta beklenebileceğin tersine, Almanya'dan dönen işçi çocuklarında yukarıdaki bakımlardan köklü ve kalıcı değişikliklerin beklenmemesi gerektiğine iŐaret etmektedir.

Bu alıŐma yurtdışı yaşantısından beklenebilecek değişikliklerden yalnızca biri, insan doğası felsefesi üzerinde yapılmıŐtır.

Amaç

Bu çalışmanın amacı yurtdışından dönen işçi çocuklarının insan doğası anlayışlarında, yurt dışı yaşantısının bir sonucu olarak, yurtdışı

yaşantısı geçirmemiş denkleri ile karşılaştırıldığında, anlamlı değişmelerin olup olmadığını araştırmaktır.

İlgili yazının taranmasından da anlaşılabilceği gibi, Türk işçileri için yurtdışı yaşantısının temel tutumlarda köklü değişikliklere yol açmasını sağlayan koşullar gerçekleşmemektedir. Bu insanlar gittikleri ülkelerin yerlileri ile anlaşılıp kaynaşamamakta, kendi aıalasında kapalı topluluklar olarak yaşamakta, sürekli geri dönme beklentisi içinde değişmek istememekte ve genelde gittikleri gibi, hatta geride bıraktıkları denkllerinden biraz daha geleneksel düşünce yapısı ile geri dönmektedirler. Dolayısıyla bu çalışmada sınırlanmak istenen denence aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

Denence

Almanya'ya çalışmak için giden işçilerle birlikte giden ya da orada doğmuş olan ve uzunca bir süre orada yaşadıkdan sonra yurda dönen işçi çocukları ile yurt dışı yaşantısı geçirmemiş denkleri arasında insan doğası felsefesi bakımından anlamlı farklar yoktur.

Önem

“Yurtdışı yaşantısı Türk işçilerinin ve çocuklarının düşünce yapısında köklü değişikliklere yol açmakta mıdır?” sorusunun yanıtı iki bakımdan önemlidir: (1) Bu kişilerin karşılaşılabilecekleri uyum sorunlarının ciddiliği konusunda aydınlatıcı olacaktır; (2) yurtdışı yaşantısından beklenen olumlu yönde köklü değişikliklerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda aydınlatıcı olacaktır.

Ancak, çalışmanın bir sınırlılığını belirtmeden geçmemek gerekmektedir. Bu çalışma yurtdışı yaşantısının düşünce yapısındaki olası etkilerini tam olarak ele alıp araştırabilecek kapsamda bir çalışma değildir. Düşünce yapısında ya da temel tutumlarda olası değişikliklerden yalnızca birisi yani insan doğası felsefesindeki değişiklikleri ele almaktadır. İnsan doğası felsefesi de bir bütün olarak düşünce sistemini temsil edemez. Ancak, aydınlatıcı olabilir.

YÖNTEM

Denekler

H. Ü. Eğitim Fakültesi Almanca Öğretmenliği Bölümü ile A. Ü. D.T.C.F. Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri arasından rastlantısal olarak seçilen 55'i yurtdışından dönmüş, 55'i turtdışı yaşantısı

geçirmemiş toplam 110 üniversite öğrencisi denek olarak kullanılmıştır. Deneklere ilişkin bazı bilgiler aşağıda özetlenmiştir.

Çizelge 1. Deneklerin anababalarının çeşitli eğitim düzeylerine göre dağılımı

Eğitim Düzeyi	Yurtdışı Yaşantısı Olan		Yurtdışı Yaşantısı Olm.	
	Anne	Baba	Anne	Baba
İlkokul Mezunu	47	35	39	26
Ortaokul Mezunu	6	13	5	8
Lise Mezunu	1	6	9	12
Üniversite Mezunu	1	1	2	9

Çizelge 2. Deneklerin cinsiyete göre dağılımı.

	Yurtdışı Yaşantısı Olan	Yurtdışı Yaşantısı Olm.
Kız	29	33
Erkek	26	22

Ayrıca, yurtdışı yaşantısı olan deneklerde kardeş sayısı ortalaması 3.4, yurtdışı yaşantısı olmayanlarda 4.1'dir. Kendi bildirimlerine göre ilk grupta ortalama aylık gelir 920 362 TL, ikincisinde ise 700 000 TL'dir.

Yurtdışı yaşantısı olan grupta ortalama yurtdışı yaşantısı süresi 9 yıl, yurda döndükten sonra geçen ortalama süre ise 3 yıldır.

Araç ve uygulama

Bu çalışmada kullanılan araç Lawrence Wrightsman (1964) tarafından geliştirilmiş olan İnsan Doğası Felsefesi Ölçeği'dir. Ölçek Türkçe'ye "insanlara güven," "özgecilik", "bağımsızlık", "istem (irade) gücü" "insan doğasının karmaşıklığı", ve "insan doğasının değişkenliği" olarak çevrilebilecek altı alt bölümden oluşmaktadır. Her alt bölümde her biri beş seçenek arasından biri seçilerek yanıtlanması gereken 7'si olumlu, 7'si de olumsuz yönde ifade edilmiş toplam 14 madde vardır.

Ölçekteki toplam madde sayısı, altı alt bölümde 14'er maddeden 84'tür. Her maddeye yanıt olabilecek beş seçenektan her birinin puan değeri + 3 ile -3 arasında değişmektedir. Aşağıda ölçeğin yönergesi ve örnek iki maddesi verilmiştir:

Aşağıda bir dizi tutum cümlesi verilmiştir. Bunlardan her biri yaygın olarak paylaşılan bir inancı dile getirmektedir ve yanıtların doğrusu yanlışı yoktur. Büyük bir olasılıkla, cümlelerden bazıları sizin de düşüncenize uygun bazıları ise sizin kine aykırı olacaktır. Bizi, sizin böyle tutum cümlelerini kendi düşüncelerinize ne derece uygun ya da aykırı bulduğunuz ilgilendirmektedir.

Her cümleyi dikkatle okuduktan sonra o cümleyi kendi düşüncenize uygun ya da aykırı bulma derecenizi uygun numarayı önündeki boşluğa yazarak belirtiniz. Numaralar ve anlamları aşağıda verilmiştir. Eğer yanıtınız:

"Çok uygun"sa	+ 3'ü daire içine alınır
"Uygun"sa	+ 2'yi daire içine alınız
"Az uygun"sa	+ 1'i daire içine alınır
"Az aykırı" ise	— 1'i daire içine alınız
"Aykırı" ise -	— 2'yi daire içine alınız
"Çok aykırı" ise	— 3'ü daire içine alınız.

Bu gibi durumlarda genellikle ilk izlenimleri belirtivermek en iyisidir. Her cümleyi okuyunuz, sizin fikrinize uygun ya da aykırı olduğunu, uygunluk ve aykırılık derecesini kararlaştırdıktan sonra cümlelerin önüne uygun numarayı yazınız. Her cümleyle ilişkin olarak düşüncenizi belirtiniz.

Eğer numaralardan hiç birinin sizin düşüncenizi ifade etmediğine inanırsanız düşüncenize en yakın numarayla yazınız.

Ölçeğin her alt bölümünde diğer alt bölüm maddeleriyle karışmış olarak 7 olumlu maddeden her birinin bir olumsuzu ya da 7 olumsuz maddeden her birinin bir olumlusu vardır. Ölçek her alt bölüme ilişkin toplam puanları verir. Bir alt bölümde toplam puan, olumlu puanlar toplamı ile olumsuz puanlar toplamı farkına eşittir. Dolayısıyla, bir alt bölümde toplam puan +42 ile — 42 arasında değişir. Her alt ölçek ya da bölümün adı ve neyi ölçtüğü aşağıda verilmiştir:

1. *İnsanlara güven alt ölçeği*: Genel olarak insanların dürüst ve güvenilir olma derecesini ölçer.
2. *Özgecilik alt ölçeği*: Elseverlik, yardımseverlik, başkalarını da düşünme ve başkalarına karşı içten sevgi besleme derecesini ölçer.

3. *Bağımsızlık alt ölçeği*: Toplumun çoğunluğun görüŐüne uyum yönünde zorlaması karŐısında insanların kendi inançlarına bağlı kalabilme derecelerini ölçer.
4. *İstem (irade) gücü ve akla uygunluk alt ölçeği*: İnsanların davranıŐları gerisindeki güdüleri anlama ve davranıŐlarını kontrol edebilme derecelerini ölçer.
5. *İnsan doğasının karmaşıklığı alt ölçeği*: İnsanların karmaşıklık ve anlaşılmalarnın güçlük derecesine karşı yaln ve anlaşılmalarnın kolaylık derecesini ölçer.
6. *İnsan doğasının değişkenliği alt ölçeği*: İnsan doğasında temel bireysel özellik ve farklılıkların deđiŐebilirlik derecesini ölçer.

Örnek madde 1.

+ 3 İnsanlar genelde dürüsttürler.

Örnek madde 2.

— 2 İnsanların kiŐilikleri genelde birbirine benzerdir.

Araç insanların başkalarının davranış biçimlerine ilişkin beklentileri olarak düşünölen insan doğası felsefesini değerlendirmeyi amaçlar.

Ölçek Türkçe'ye araştırmacının kendisi tarafından çevrilmiŐtir. Ön uygulamalardan sonra uygulamada sorun yaratan maddelerin Türkçe ifadelerinde düzeltmeler yapılarak denekler tarafından anlaşılabilir ve aynı anlama gelecek hale getirilmiŐtir. Ölçeğin Türkiye'de geçerlik çalıŐması yapılmamıŐtır. Ancak, aynı çeviri Öner (1990) tarafından üniversite öğrencisi deneklere üç aylık bir insan doğası felsefesini deđiŐtirme eğitiminden önce ve sonra uygulandığında kontrol grubu ile deney grubu arasında beklenen yönde bir ayırım yapabildiği görölmüŐtür. Dolayısıyla, aracın Türkiye'de de geçerli sonuçlar vermesi olasılığı yüksektir.

Robinson ve Shaver'in (1976) verdikleri bilgilere göre A.B.D.'deki uygulamalarda aŐađdaki sonuçlar elde edilmiştir: (1) Aracın uygulandığı her okulda kızların insan doğasına karşı erkeklerden daha olumlu görüŐlere sahip oldukları görölmüŐtür; (2) bir ilâhiyat faköltesi öğrencileri insan doğası konusunda olduğuça olumsuz görüŐler belirtmişlerdir; (3) Üniversite sınıflarında yapılan iki çalışma olumlu yönelimli öğrencilerin öğretmenlerini olumsuz yönelimli olanlardan daha olumlu değerlendirdiklerini göstermiştir; ve (4) insan doğasına ilişkin olumsuz görüŐlerle kişinin kendine saygısının düŐüklüđu arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur.

Ölçek deneklere kendi sınıflarında toplu olarak ve araştırmacının kendisi tarafından uygulanmıştır.

Verilerin çözümü

Veriler toplanıp kodlandıktan sonra ölçeğin her alt bölümü için her denneğin ortalama puanı hesaplanmış ve sonra her gruba ilişkin olarak bu ortalamaların da ortalaması alınarak her grup için ölçeğin her alt bölümüne ilişkin ortalama puan hesaplanmıştır. İşte, iki gruba ilişkin 6 alt bölümdeki bu karşılıklı ortalamalar arasındaki farkların anlamlı olup olmadığını belirlemek için de iki bağımsız ortalama arasındaki farkın anlamlılığını sınamada yaygın olarak kullanılan t-testi'nden yararlanılmıştır. Anlamlılık düzeyi olarak .05 kabul edilmiştir.

BULGULAR

İnsan Doğası Felsefesi Ölçeğinin 6 alt bölümünde iki araştırma grubundan her birine ilişkin aritmetik ortalamalar arasındaki farklara uygulanan t-testi sonuçları Çizelge 3'te verilmiştir. Bu çizelgeden de görülebileceği gibi, kullanılan ölçeğin 6 alt bölümünden 5'inde (insanlara güven, özgecilik, bağımsızlık, istem gücü ve insan doğasının karmaşıklığı) iki gruba ilişkin karşılıklı ortalamalar arasındaki farklar anlamlı bulunmamıştır.

Çizelge 3. "İnsan Doğası Felsefesi Ölçeği"nin 6 alt bölümünde iki araştırma grubundan her birine ilişkin aritmetik ortalamalar arasındaki farklara uygulanan t-testi sonuçları:

Alt Bölüm	Yurtdışı Yaşantısı Olanlar			Yurtdışı Yaşantısı Olmayanlar			sd	t
	N	$\bar{X}$	S	N	$\bar{X}$	S		
İnsanlara Güven	55	-12.30	8.15	55	-11.16	11.16	108	0.61
Özgecilik	55	+ 0.30	10.56	55	- 2.18	12.00	108	0.85
Bağımsızlık	55	+ 4.02	9.33	55	+ 1.45	11.14	1;8	1.30
İstem Gücü	55	+ 9.80	8.09	55	+ 8.13	8.23	108	1.06
İnsan Doğ. Karmaşıkl.	55	+ 4.05	11.36	55	+ 3.80	9.95	108	0.12
İnsan Doğ. Değişkenl.	55	+ 9.76	9.02	55	+ 15.27	7.88	108	3.38*
Toplam	55	+ 2.43	6.52	55	+ 3.76	7.86	108	0.73

* .05 düzeyinde anlamlı

** Toplam puanlar ilk dört ölçekteki ortalamaların cebirsel toplamına eşittir. Son iki ölçekten alınan ortalamalar farklılıkları nedeniyle işleme sokulmaz.

Yalnızca bir tek alt ölçekten, "insan doğasının değışebilirliği" alt ölçeğinden elde edilen puanların ortalamaları arasındaki fark .05 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Diğer bir deyişle, yurtdiő yaşantısı olan üniversite öğrencileri ile karşılaştırıldığında, yurtdiő yaşantısı olmayan üniversite öğrencileri genel olarak insan doğasını daha değışebilir bulmaktadırlar.

İnsan Doğası Felsefesi Ölçeği 1964 yılında A.B.D.'de 500 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Bu uygulama sonucu altı alt ölçekten elde edilen puan ortalamaları Türkiye'de bu çalışmanın denek gruplarını oluşturan yurtdiő yaşantısı olan (YDY olan) ve yurtdiő yaşantısı olmayan (YDY olmayan) üniversite öğrencilerinden elde edilen puan ortalamaları ile karşılaştırmalı olarak Çizelge 4'te verilmiştir. A.B.D.'de 1964'te elde edilen ortalamalar 1990'da Türkiye'de elde edilenlerle ne ölçüde bir güvenle karşılaştırılabilir belli değildir. Ancak, böyle bir karşılaştırma çok genel çizgileriyle fikir verici olabilir.

Çizelge 4. İnsan Doğası Felsefesi Ölçeğinin A.B.D. ve Türkiye'de uygulamalarından altı alt ölçekte elde edilen puan ortalamaları

ALT ÖLÇEKLER	A.B.D.	TÜRKİYE	
	(N=500)	YDY Olan (N=55)	YDY Olmayan (N=55)
İnsanlara güven	+ 2.5	-12.3	-11.2
Özgecilik	- 3.7	+ 0.3	-2.2
Bağımsızlık	- 2.2	+ 4.0	+ 1.5
İstem gücü	+ 7.2	+ 8.9	+ 8.1
İnsan doğasının karmaş.	+13.0	+ 4.1	+ 3.8
İnsan doğasının değışk.	+17.2	+ 9.8	+15.3
Toplam	+ 3.8*	+ 2.4	+ 3.8

* İlk dört ortalamının cebirsel toplamı

Dikkat edilirse bu çizelgede A.B.D.'li deneklerle Türk deneklerin (hem YDY olan ve hem de YDY olmayanlar) ortalamaları arasında iki alt ölçekte çok çarpıcı farklar vardır. Bunlar insanlara güven ve insan doğasının karmaşıklığı alt ölçekleridir. A.B.D.'li deneklerde insanlara güven derecesi + 2.5 iken Türk'lerde bu ortalama -12.0 dolaylarındadır. İnsan doğasının karmaşıklığı alt ölçeğinde ise A.B.D.'li deneklere göre insan doğasının karmaşıklık derecesi + 13.0 iken Türk'lerde bu ortalama + 4.0 civarındadır.

Özetle ,A.B.D.'li deneklerle karşılaştırıldığında Türk denekler başkalarını çok daha güvenilmez ve yalın bulmakta, bu iki ölçekte insan doğasını çok daha olumsuz algılamaktadırlar.

Yine A.B.D.'de kendine saygının düşüklüğü ile olumsuz insan doğası felsefesi arasında güçlü bir ilişki ($r=-.65$) bulunmuştur. Bu da ABD.'li deneklerle karşılaştırıldığında Türk deneklerin kendilerine saygıları konusunda akla bazı sorular getirmektedir.

Tartışma

İlgili yazının taramasının da gösterdiği gibi Avrupa'ya işçi olarak giden Türkler ve çocukları: (1) İçlerine kapalıdırlar, yerlilerle sevgi ve saygıya dayalı ilişkileri yoktur; (2) geri dönme beklentisi içindedirler, bu nedenle, belki geriye döndüklerinde kınanmak ve uyumsuzluk çekmek istememektedirler; (3) kendilerini hemen her bakımdan ülkede kalan tanıdıkları ile karşılaştırmaktadırlar, kendilerine örnek olarak onları almaktadırlar; (4) yerlilerden giyim-kuşam, dinsel ve kültürel değerler bakımından ayrılmakta ve saygı görmemektedirler; ve (5) yerliler tarafından sevilmedikleri dolayısıyla, kendileri de onları sevmedikleri için, büyük bir olasılıkla, onlardan daha da farklı, onlar için itici ve geleneksel davranmaktadırlar.

Bütün bu nedenlerle de, yerlilerden etkilenerek ailede saygı ilişkileri; insan hakları, demokratik bir kafa yapısı ve demokrasiyi yaşama geçirme; cinsler arası ilişkiler; ahlâk ve din anlayışı; genel olarak dünya görüşü; kadınlara karşı tutumlar; insan doğası felsefesi ve benzeri köklü tutum ,düşünce, inanç ve alışkanlıklar bakımından değişmelerinin beklenmemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Denencede de yurtdışı yaşantısı olan işçi çocukları ile yurtdışı yaşantısı olmayan denekleri arasında insan doğası felsefesi bakımından bir farklılığın olmayacağı kestirilmiştir.

Çizelge 3 gözden geçirildiğinde, İnsan Doğası Felsefesi Ölçeği'nin altı alt bölümünden beşinde (insanlara güven, özgecilik, bağımsızlık, istem ya da irade gücü ve insan doğasının karmaşıklığı) yurtdışı yaşantısı olan grupla olmayan grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmektedir.

İki grup ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu tek alt ölçek ya da alan insan doğasının değişebilirliği alanıdır. Öyle görülüyor ki, yurtdışı yaşantısı olanlarla karşılaştırıldığında, yurtdışı yaşantısı olmayanlar insan doğasını daha değişebilir bulmaktadırlar. İki grubun ortalamaları sırasıyla, 9.8 ve 15.3'tür. Bu da, büyük bir olasılıkla, göçmen

işçiler ve dolayısıyla da çocuklarının tartışmanın başında belirtilen nedenlerle ülkede kalan deneklerinden biraz daha geleneksel kalmalarından kaynaklanıyor olabilir (Dökken, 1990).

Böylece, araştırmanın denencesi büyük ölçüde desteklenmiş olmaktadır.

Çizelge 4'de İnsan Doğası Felsefesi Ölçeği'nin A.B.D.'de 500 üniversite öğrencisine uygulanması sonucu elde edilen alt bölüm ortalamaları Türk deneklerden elde edilenlerle karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Bu çizelge gözden geçirildiğinde, A.B.D.'li deneklerle Türk denekler arasında özellikle iki alt ölçekte oldukça hatta çok büyük sayılabilecek farklar görülmektedir. Bunlar, insanlara güven alt ölçeği ile insan doğasının karmaşıklığı alt ölçeğidir. Diğer bir deyişle, yurtdışı yaşantısı olsun olmasın Türk denekler diğer insanlara A.B.D.'li deneklerden çok daha az güvenmektedirler. A.B.D. verileri 1964'te toplanmış olmakla birlikte, yazar bu farkın bugün de bulunduğu ve bir gerçeği yansıttığına inanmaktadır. Büyük bir olasılıkla, bunun da temelinde insanların yeterince sorumluluklarının bilincinde davranmamaları yatmaktadır.

Öte yandan, A.B.D.'lilerle karşılaştırıldığında Türk deneklerin insan doğasını çok daha az karmaşık buldukları görülmektedir. Bunun da nedeni, batı kültürleri ile karşılaştırıldığında, doğu kültürlerinin insan, felsefe, sosyoloji, psikoloji fizyoloji v.b. konular üzerinde daha az bilgili ve deneyimli olmaları olabilir.

Son olarak, özellikle Almanya'dan dönen işçi çocuklarında gözlenen uyum sorunları, genellikle dili, matematiği, ülke tarihini, coğrafyasını v.b. yeterince bilmemekten ya da anababadan ayrı kalmaktan kaynaklanan, çoğunlukla geçici ve yüzeysel sayılabilecek sorunlar gibi görünmektedir; inanç, düşünce sistemleri, tutum ve alışkanlıklarda uzun süreli, hatta yaşamboyu sürebilecek türden köklü değişikliklerden kaynaklanan sorunlar gibi değil.

Bir not olarak, burada A.B.D. Türk karşılaştırmasının bu çalışmanın asıl amacı olmayıp ek bilgi olarak verildiğini belirtelim.

KAYNAKÇA

- Anwar, M. (1979). *The myth of return: Pakistanis in Britain*. London: Heinemann.
- Armaner, N. (1982). Batı Almanya'da Türk işçi çocuklarının psikolo-sosyal sorunları. *Eğitim ve Bilim*, 4 (37), 21|26.
- Azmaz, A. (1980). Migration of Turkish "Gastarbeiters" of rural origin and the contribution to development in Turkey. *Saarbrücken/ Fort Lauderdale, Publ. Breitanbach*.

- Dökmen, Z. (1990). *Almanya'dan dönmüş işçilerle Almanya'ya gitmemiş denkleminin kişi algısı ve modernlik açısından karşılaştırılması*. A.Ü.D.T.C.F. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gitmez, A.S. (1983). *Yurtdışına işçi göçü ve geri dönüşler-beklentiler... gerçekleşenler*. İstanbul, Alan Yayıncılık, Bilim Dizisi.
- Giiven, H.S. (1985). Yurda dönen Türk işçilerinin mesleki yeniden uyumları sorunu. *Amme İdaresi Dergisi*, 16 (3). 103-106.
- Hofman, J.V. ve Zak, I. (1969). Interpersonal contact and attitude change in cross-cultural situations. *Journal of Social Psychology*, 78. 165-171.
- Abadan-Unat, N. ve Kemikisz, N. (1986). *Türk dış göçü 1960-1984*.
- İnceoğlu, D. ve Erkmn, F. (1985). Yurtdışından "ikinci kuşak" gençlerle, Türkiye'de yetişen yaşatlarının kişilik tercih değişkenlerinin karşılaştırması. *XXI. Ulusal Psikiyatri ve Nârelojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları*, Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, 7-13 Ekim, s. 114-119.
- İsaacs, H.R. (1961). *Emergent Americans: A report on "crossroads Africa"*. New York: John Day.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1972). *Sosyal değişimin psikolojik boyutları: İzmir lise öğrencileri üzerinde bir inceleme*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, A-5.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1975). *Dış ülke yaşantısının etkileri: Bir uluslararası eğitim mübadelesi programı sonuçlarının sosyal psikolojik açıdan değerlendirilmesi*. Bebek, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1983). *Immigrant populations in Europe; Problems viewed from the sending country*. Council of Europe Strasbourg, 1983, ECP (82), 7. E. (Nermin Abadan-Unat ve Neşe Kemiksiz 1986'dan "Türk dış göçü: 1960-1984").
- Kelman, H.C. (1962). Changing attitudes trough international activities. *Journal of Social Issues*, 18, 68-87.
- Köksal, S. (1986). *Refah toplumunda "Getto" ve Türkler*. Teknografik Matbaacılık A.Ş.
- Morris, R.T. (1960). *The two way mirror*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Muşhaber, J.M. (1985). A crisis of culture: Isolation and integration among Turkish guestworkers in the Federal German Republic. In İlhan Başgöz-Norman Furniss (Eds.), *Turkish workers in Europe: An Interdisciplinary study*. *Indiana University Turkish Studies* 5. (1985), s. 125-151.
- Öner, U. (1990). Grup yaşantısının üniversite öğrencilerinin insan doğası anlayışına etkisi. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi.
- Pool, I. De S. (1958). What American travelers learn. *Atioch Review*, 18, 431-446.
- Robinson, J.P. ve Shaver, P.R. (1976). *Measures of social psychological attitudes*. Ann Arbor Michigan: The Institute for Social Research, The University of Michigan.
- Simovici, S. (1968). Intervju med 81 Turkar. *Stockholm, Socialhögsholan*, Stockholm, mimeo. (Nermin Abadan-Unat ve Neşe Kemiksiz 1986, "Türk Dış Göçü: 1960-1985").
- Scheafer, E.S. ve Bell, R.Q. (1958). Development of a parental attitude research instrument. *Child Development*, 29, 331-361.
- Seth, M.G. (1961). *A study of attitudinal change of Indian students*. Dissertation Abstracts, 21 (10), 3160.

- Suziki, P.T.** (1976). Sociocultural considerations in caring for minority groups aged in Holland: The case of Turkish Gastarbeiters. *Netherlands Journal for Gerontology*, 7, 74-82.
- Hujanen, T.** (1984) The role of information in the realization of the human rights of migrant workers University of Tampere, Tampere, 1984. (Nermin Abadan-Unat ve NeĒe Kemiksiz 1986'dan Trk Dış Gc: 1960-1984).
- Teber, S.** (1980). *İŐĒi gücü ve davranış bozuklukları*. İstanbul: Konuk Yayınları.
- Tezcan, M.** (1987). *Yurtdışından dönen genĒlerin sorunları: Eğitim sistemi ve topluma uyum*. Engin Yayınevi.
- Useem, J. ve Useem R.** (1955). *The Western educated man in India*. New York: Holt, Rinehart ve Winston.
- Wrightsmann, L.** (1964). Measurement of philosophies of human nature. *Psychological Reports*, 14, 743-751.
- Yasa, İ.** (1979). *Yurda dönen iŐĒiler ve toplumsal değişme*. Ankara: TODAİE Yayınları No: 182.
- Yasa, İ.** (1979). Dış gĒler ve Alamancı Aile. *Sosyoloji Konferansları (17. Kitap)*, *Ord. Prof. H. Ziya lken zel Sayısı*. İ.. İkt. Fak. Sosyoloji Enstitüsü, s. 83-87.
- Aksoy, F. ve Doyran, R.** (1976). İŐĒi çocuklarının kendi ülkelerinde okul ve Ēevre adaptasyonu problemleri. *Haseki Tıp Bülteni*, 14 (4), 352-355.
- Binyazar, A.** (1982). Almanya'da geliŐen Türk kültürü. *Varlık*, 49 (897): 7-12.
- İnceoğlu, D., Erkman, F. ve AytaĒ, G.** (1985). Yurtdışından kesin dönüş yapan anababaların aile yaşamı ve çocuk yetiştirme tutumları aĒısından Türkiye'deki anababalarla karşılaştırılması. *XXI, Ulusal Piskiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel ĒalıŐmaları*, Ēukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, 7-13 Ekim, s. 117-119.